

Odgoj i spoznavanje: Mogu li savremeni univerziteti voditi do *istine izvjesnosti*

Samir Beglerović¹ i Orhan Jašić²

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Jedan od najvećih izazova savremenog institucionalnog obrazovanja, javnog i privatnog, zasigurno je razumijevanje filozofije odgojnog procesa, ili, još konkretnije, spoznaja svrhe naučnog rada. Reflektujući taj problem, nužno je u fokus postaviti međusobni odnos: nauke (*ilm*), odgoja (*edeb*) i koncepta *istine izvjesnosti* (*hakkul jekîn*). U izvedenom smislu, kvalitet nastavno-naučnog procesa može biti procijenjen upravo na temelju uvida: u objektivno stanje razvijenosti nauke, stepena odgojenosti nastavnika i učenika (što u najosnovnijem smislu podrazumijeva međusobne ljudske odnose), te odnošenja prema realnosti istinite izvjesnosti. Na ovaj način, moguće je govoriti o autentičnoj reformi obrazovanja, i to upravo kroz međusobno prožet ali obavezno i uporedan rad na unapređenju kako kvaliteta naučnog istraživanja, tako i odgoja pojedinca te poboljšanja odnosa između nastavnika, te između nastavnika i studenata.

---

¹ Katedra za dogmatiku (akaid), tesavvuf i uporedne religije Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.

² Katedra za dogmatiku (akaid), tesavvuf i uporedne religije Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Ključne riječi: kriza obrazovnog procesa, reforma obrazovanja, spoznaja, znanje, odgoj, istina izvjesnosti.

Uvod

Ne dovodeći u pitanje veliki broj, zasigurno prevažnih, pitanja sa kojima se susreće proces institucionalnog obrazovanja danas, kako u svijetu tako i kod nas, uvjereni smo da je pitanje odnosa znanja, stečenoga znanja (“naučenog”) i odgoja učenika, od ključne važnosti te, jednako tako, može poslužiti kao valjana osnova za razumijevanje krize u kojem se proces poduke danas nalazi. Kako smo i ranije pisali i o tome govorili³, kvalitet bilo kojeg oblika dijaloga: sa sâmim sobom ili sa drugim, u izravnoj je zavisnosti od valjanosti institucionalnog obrazovanja, tako da, unatoč sve raširenijoj praksi brojnih domaćih i svjetskih univerziteta koja se ogleda u organizovanju naučnih skupova na kojima se tematizuje problem međureligijskog dijaloga, realnost, svakodnevni život, ipak otkriva prilično snažan negativni naboj u međuljudskim odnosima, uključujući i odnos među vjernicima različitih tradicija. Jednako tako, evidentnost loših službenih odnosa između crkava i vjerskih zajednica samo je posljedica opšte krize, odnosno kreiranja jednog potpuno dehumanizovanog društva u kojem su izdati i sâm čovjek, svaka osoba kao originalno i jedinstveno Božije stvorenje, ali je i svaki ljudski angažman izvrnut podsmjehu, među kojim i pozivanje na dobro a odvratanje od zla (*el-emru bil ma'rûfi ven-nehju anil munker*).

Iz prethodno rečenog jasno je da ne namjeravamo iznijeti detaljnu kritiku djelovanja savremenih univerziteta već ćemo se radije koncentrisati na njegov ključni segment, a to je pitanje savremene filozofije obrazovanja, zapravo, preciznije, razumijevanje sâmog procesa poduke: Šta on danas, tačno, podrazumijeva? Ključni elementi institucionalnog obrazovanja na koje se ovom prilikom koncentrišemo jesu: spoznaja (*ma'rifa*) odnosno spoznajni proces, odgoj (*paideja*, *edeb*) te koncept znanja o izvjesnosti odnosno *istine izvjesnosti* (*hakkul jekîn*). Upravo o njemu govorimo u sljedećem poglavlju.

³ Temeljne smjernice rada izlagane su na Petoj međunarodnoj konferenciji “Sarajevo i svijet”, održanoj u prostorijama Međunarodnog foruma Bosna, 08. maja 2019. godine.

Istina izvjesnosti (*hakkul jekîn*)

Koncept višedimenzionalnog pristupa izvjesnosti (*jekîn*) razmatrali su brojni muslimanski autori, raniji i savremeni. Ovom ćemo se prilikom zadržati na jednom od najvažnijih djela muslimanske teologije i tesavvufa, poznatim *Mekanskim otvaranjima* (*El-Futûhâtul mekkijje*), autora Ibn Arebija (XII/XIII st.). Odmah da kažemo, ono što, u našem kontekstu, posebno fascinira jeste činjenica da već na početku svoga djela, Ibn Arebi raspravlja o stepenima spoznaje, gradirajući ih od manjeg prema višem. Iako proces spoznavanja podrazumijeva svojevrsno umsko kretanje kroz manifestiranja Istine (*El-Hakk*), ipak, govoreći o nižim stepenima kao onim *manje prefinjenim*, moguće je zaključiti da su izravno vezani za subjekta spoznaje, sâmim tim su i relativni ali izuzetno važni. Jer tako postavljen cilj unaprijed prihvata mogućnost da se kroz vlastiti intelektualni rast utemeljen na doseganju, prvo *znanja o izvjesnosti* (*ilmul jekîn*), a potom i viđenja *okom izvjesnosti* (*ajnul jekîn*) odnosno viđenja *izvora izvjesnosti* (ovo terminološko preciziranje ubrzo ćemo objasniti) može izravno posvjedočiti realnost *istine izvjesnosti* te da upravo na tim istinama čovjek oblikuje vlastitu egzistenciju.⁴

Pitanje *izvjesnosti* (*jekîn*) temeljito je obrađivano u muslimanskim klasičnim djelima, mada postoje i iznenađujući slučajevi u kojima je ovaj koncept tek preveden kao sinonim drugih pojmova, poput termina “oslanjanje” (*tevekkul*).⁵ Sâmblagoslovljeni poslanik Muhammed često ga je koristio, dajući mu, između ostalog, stepen čak iznad Božijih darova brisanja grijeha (*afv*) i zdravlja (*âfijet*).⁶ Najkraće rečeno, definiše se kao takva vrsta znanja, u koju se ne sumnja, koja je istinita, i za koju uopšte nije ni moguće zamisliti da može biti pogrešna.⁷ Riječ je o spoznaji

⁴ Ibn Arabî, *Al-Futûhât al-makkiyya fî ma'rifa al-asrâr al-mâlikiyya wa al-mulkiyya*, Bejrut, Dâr ihyâ' at-turât al-'arabî, 1998., tom I, str. 92–93.

⁵ Usp. npr. 7. poglavlje: “Bâb fî al-yaqîn wa at-tawakkul”, u kojem nije naveden nijedan hadis u kojem je poslanik Muhammed, alejhisselam, upotrijebio pojam *jekîna* te se po naslovu može zaključiti da je riječ o sinonimu termina “tawakkul”; An-Nawawî, *Riyâd aš-Şâlihîn*, Bejrut-Damask-Aman, Al-Maktaba al-Islâm, 1992., str. 78–83.

⁶ “Molite Allaha za brisanje grijeha, zdravlje i *jekîn* – i na početku i na kraju! Jer nakon *jekîna*, robu (*čovjeku*) nije dato ništa vrednije od zdravlja (*âfiya*).” (hadis bilježi Al-Ĥâkim, prenoseći ga od časnog Ebû Bekira; *Al-Mustadrak 'alâ aš-Şaĥîĥayn*, Kairo, Dâr al-ĥaramyn li aţ-ţabâ'a wa an-našr wa at-tawzî', 1997., hadis br. 1990, tom I, str. 719.

⁷ Npr.: “...nisu ga (*Isâa*) ubili – *yaqînan* (*suprotno tome nemoćuje je i pojmiti*).” (Kur'an,

koja se postiže snagom uvjerenja, a ne racionalnog argumenta niti dokazivanja.⁸ Drugim riječima, mada može krenuti od racionalnog promišljanja, *izvjesnost* je upravo odraz moći čovjekovog mišljenja te unutrašnje snage povjerenja u višnjega Boga, te se ta vrsta spoznaje, s jedne strane, proživljava te, s druge strane, u nju se, na početku spoznajnog uspinjanja, naprosto vjeruje jer se o njoj “sluša”, o njoj, sadržajima Časnoga Kur’ana i suneta, čovjek biva “izviješten”.⁹ Tako dobivena, smiješta se u čovjekov duhovni organ srca, baš kao što “voda bude smještena u bazen te se u njemu smiri”¹⁰. Etape kretanja stepenima izvjesnosti, Časni Kur’an je definisao na ranije spomenuti način, kao: *znanje o izvjesnosti*¹¹ i *oko / izvor izvjesnosti*¹², čime se ulazi u entitet *istine izvjesnosti*. Ovako izložen spoznajni proces predstavlja put spoznavanja višnjega Allaha, na način osvjedočenja (*šuhûd*) u jedinstvo, prvo, Božijih činjenja (*ef’âl*), potom Božijih Svojtava (*sifât*) te, naposljetku, jedinstvo Božije Bîti (*Zât*).¹³ Analogno ovom, moguće je govoriti o tri temeljne etape čovjekovog spoznajnog puta: znanje (*ilm*), izvor (*ajn*) i Istina (*Hakk*). Drugim riječima, autentično znanje čovjeka dovodi do izvora, a nadalje, ustrajavanje na spoznajama sa izvora dovodi do stanja svjedočenja Istine.¹⁴ Pojednostavljeno: “Naučeno traži i nađi, a onda se potruđi da postaneš i ostaneš takav.”¹⁵ Bez obzira na čovjekovo neznanje, zakonitošću dragoga Boga, dato je da vazda na svijetu, u historiji egzistiraju oni koji *znaju*, koji podsjećaju (*ehlu zikr*) svaku osobu, spremnu za vlastiti spoznajni rast, na koji način bi trebala početi svoje duhovno putovanje.¹⁶

4: 157).

⁸ V.: Al-Ġurġānī, *Kitāb at-Ta’rīfāt*, Bejrut, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, 1995., str. 259.

⁹ “Došao sam ti iz Sabe sa *viješću izvjesnom* (*naba’ yaqīn*).” (Kur’an, 27: 22).

¹⁰ “Ya-qa-na al-mā’ fi al-ḥawḍ idā istaqarra fih.” Al-Ġurġānī, str. 259.

¹¹ “Ne valja tako, saznat ćete *znanjem izvjesnosti* (*‘ilm al-yaqīn*)!” (Kur’an, 102: 5).

¹² “I još jednom – doista ćete ga (*džehennem*) vidjeti *okom / izvorom izvjesnosti* (*‘ayn al-yaqīn*)!” (Kur’an, 102: 7).

¹³ V. Selim Sami Jašar, *Tuhfa – Dar*, preveo: Fejzulah Hadžibajrić, Malme, “Vatan”, 1996., stihovi 37–41, str. 11.

¹⁴ Ibid., stihovi 43–48., str. 12. “Sa znanjem naći izvor – to je dvoje, a zatim biti na tome i ostati, to je treće.”

¹⁵ Ibid, stih 50, str. 12.

¹⁶ “I prije tebe smo samo ljude kao poslanike slali i objavljivali im. Pitajte *one koji podsjećaju* (*ahl ad-ḍikr*) ako ne znate!” (Kur’an, 16: 43).

Time su potvrđene dvije, za naš rad, izuzetno značajne osnove. S jedne strane, postoji ono što može biti oslovljeno *Istinom kao takvom*, objektivnom realnošću, ali je njeno svjedočenje vazda subjektivne naravi budući da je u historiji artikuliše čovjek, sasvim konkretna osoba, a ne neko apstraktno, pogotovo ne *po svojoj biti nužno* biće. Tako je data puna relevantnost konstantnom procesu spoznavanja, u izvedenom smislu i institucionalnog obrazovanja, te se naglašava postojanost *mjerila (mîzân)* koje oblik i stepen konkretne spoznaje postavlja u izravan odnos sa njihovom valjanošću, a u akcidentalnom smislu sa njihovim u historiji realizovanim kvalitetom. Upravo je ovo, s druge strane, krajnje važno polazište u razvoju ljudske spoznaje, tj. nesumnjivo je da proces poduke, pa, u određenom smislu i institucionalne poduke, predstavlja sasvim prirodan način čovjekovog spoznajnog rasta, štaviše, osporava, slobodni smo istaći, učenje gnosticizma i na njemu izgrađenog koncepta gnoze, te relativizuje apsolutnost inicijacijske prakse. Na šta, tačno, mislimo? Sâma vjera, Božiji dar čovjeku *upisan* u srce svakoga stvorenja¹⁷, podrazumijeva da čovjek svoj odnos prema Stvoritelju gradi prvenstveno na povjerenju u Boga, drugim riječima, činjenica da postoje ljudi kojima je uskraćena sposobnost dubljega mišljenja podrazumijeva da njihovo *svjedočenje* jedinoga Boga nije primarno građeno na punini spoznaje, već upravo na čistoti srca, “vjerovanju Bogu”, mada to ne isključuje važnost poduke, naprotiv!, no, jednostavno je smješta u okvire prirodno analogne ljudskoj duši. Jednako tako, postepeno kretanje spoznajnim procesom adekvatno realnim mogućnostima svake osobe, inicijacijskom procesu također daje njegovu “prirodnost” uslovljavajući ga činom zrelosti pojedinca da učenja *adekvatna njegovoj spoznaji*, i za njega neizmjereno važna, ne otkriva drugima, ako ništa a ono iz razloga što njihov sadržaj ne korespondira spoznajnom dobu većini ljudi oko njega.

Aspekt odgoja (edeb)

Prethodno opisani spoznajni razvoj teško je u svoj njegovoj složenosti osigurati u institucionalnom smislu a i nemoguće je očekivati da svaka osoba posjeduje sposobnost za njegovo realizovanje, pogotovo dosezanje tako postavljenog cilja, kako smo već naglasili. Stoga Ibn Arebi, vraćamo se tom autoru, izlaže i jedan drugi proces, koji služi kao,

¹⁷ “Njima je On u srca njihova vjeru upisao i podržao ih Duhom od Sebe...” (Kur’an, 58: 22).

uslovno rečeno, logička podrška učenju ali, jednako tako, i kao vrsta drugačijeg, ovoga puta “izravnog” spoznajnog zrenja. Riječ je o odgoju (*edeb*) koji se razumijeva kao obaveza svakog čovjeka, kako onoga koji posjeduje mogućnost spoznajnog razvoja tako i onog koji je te mogućnosti lišen.¹⁸ Iznimna važnost odgoja izražena je kroz prilično složen odnos čovjekovog spoznavanja višnjeg Allaha, razvijan na isticanju istovremeno i esencijalne povezanosti i egzistencijalne razlike između Stvoritelja i stvorenog. Tako se naglašava da je čovjekovo spoznavanje sâmoga sebe zapravo spoznavanje dragoga Boga, koji ne treba biti tražen unutar čovjekove datosti, no, niti izvan nje. Ono što uvijek ostaje konstanta jeste nužnost traganja za svjedočenjem Božijega Prisustva, jer bez toga iskustva čovjek biva sučeljen s boli: i fizičkom i duhovnom. Imperativ u tome procesu upravo je “vođenje računa o ponašanju u procesu spoznavanja”¹⁹. Stjecanje primjernog ponašanja, ugledanjem na odgoj plemenitog poslanika Muhammeda, alejhisselam, uslov je realizovanja potencijala srčanoga gledanja (*besîra*), koje, po analogiji paljenja više svijeća jednim plamenom, ima sposobnost aktivirati taj isti potencijal kod drugih ljudi.²⁰ Imperativ koji se podrazumijeva u ovako shvaćenom procesu spoznaje, odnosi se na činjenicu da bez obzira na stečeni stepen spoznaje, dakle, u kontekstu koji smo naglasili – subjektivno osvjedočenje u manifestaciju Istine kao takve, bio on visok ili niži, u svakom slučaju, taj svojevrsni prijelaz prema istini izvjesnosti konotira nužnost izlaganja fenomenu darovanog znanja (*ilm ledunnî*). Upravo je darovano znanje i potvrda pune relevantnosti, s jedne strane, subjektivnoga uvjerenja odnosno osvjedočenja i, jednako tako, s druge strane, ranije spomenute realnosti objektivne Istine.²¹ Drugim riječima, punina ljudske spoznaje, koja je istodobno i povezana sa Istinom kao takvom ali i sa ličnim osvjedočenjem u njene različite forme manifestiranja, razumijeva se kao zbiljnost čovjekove izloženosti darovanom znanju, znanju kojem svaku osobu podučava izravno dragi Allah te je njen preduslov stjecanje najvišega stepena odgojenosti.

Brojni klasici su, kao i druga važna pitanja, tako i problem čovjekovog

¹⁸ Ibn Arabî, *Al-Futūḥāt al-makkiyya*, tom I, str. 93.

¹⁹ “Ta’ addib fiṭalabika!” Ibid.

²⁰ Kur’an, 68: 4–5.

²¹ Iskustvo darovanog znanja vezano je i za plemenite poslanike, v.: Kur’an, 18: 65.

odgoja detaljno analizirali.²² Najčešće je dovođen u vezu sa procesom “kićenja” (*tehalluk*) najpohvalnijim svojstvima, kao posljedicom odraza djelovanja Allahovih Lijepih Imena i Atributa (*Esmâullâhil Husnâ ve Sifâtu Hu*). Mutesavvifi su posebno obrađivali ovo pitanje, pronalazeći osnovu za njega u izvorima islama: Kur’anu²³ i hadisu²⁴. Štaviše, imam Gazali će, npr., raspravljajući o fenomenu Lijepih Božijih Imena te nužnosti čovjekovog kićenja odrazima Njihovog djelovanja, tu bitnost istaći i u podnaslovu središnjeg poglavlja svoje studije o Lijepim Imenima, naprosto poentirajući da savršenstvo i sreća čovjeka podrazumijevaju upravo kićenje “Allahovom ćudi”.²⁵ Ibn Arebi je otišao i dalje. Prvo, govoreći o hadiskoj osnovi, insistirat će na poznatoj predaji po kojoj je čovjek stvoren u formi naličnosti prema Svemilosnom (*sûretu-Rahmân*).²⁶ I drugo, princip te *naličnosti* zapravo će objasniti kao puninu datosti svih Božijih blagodati čovjeku, i to čovjeku kao fokusu cijelog svijeta, štaviše, ukupnog stvaranja.²⁷ Po tome, imajući u vidu da su Lijepa Božija Imena i Atributi u samoj osnovi svega stvorenoga²⁸, najsnažniji ili, preciznije, najpotpuniji odraz toga smješten je baš u čovjeku.²⁹

Šta sve rečeno podrazumijeva u praksi? Vežući se za problem kojeg tretiramo, skrenut ćemo posebno pažnju na četiri dimenzije odgoja

²² Usp. npr. veoma zanimljiv rad: Qaiser Shahzad, “Ibn ‘Arabî’s Contribution to the Ethics of Divine Names”, u: *Islamic Studies*, 43: I, 2004., naročito str. 9–12.

²³ Na ovom mjestu dostatno je navesti ajet: “Ti si, zaista, najuzvišenijeg odgoja (*huluq ‘azîm*).” (Kur’an, 68: 4.)

²⁴ Imam Gazali, npr., u svome djelu: “*Ihyâ’ ‘ulûm ad-dîn*”, navodi sljedeću predaju: “Lijepa ćud jeste najuzvišenija Allahova ćud”, a imam Al-‘Irâqî navodi da je riječ o slaboj predaji (*da’îf*). V.: Kairo, Dâr al-ĥadîth, 1998., tom III, str. 76, i fusnota br. 7.

²⁵ “Savršenstvo roba i njegova sreća nalaze se u kićenju Allahovom ćudi” (*kamâl al-‘abd wa sa’âdatuh fi taĥalluq bi aĥlâq Allâh*). Riječ je o naslovu četvrtog poglavlja u njegovoj knjizi: *Al-Maqşad al-asnâ fi şarĥ ma’ânî Asmâ’ Allâh al-Ĥusnâ*, Limasol, Dâr Ibn Ĥazm, 2003., str. 45.

²⁶ “Allah, silni i veličanstveni, stvorio je Adema na Svoju naličnost (*‘alâ şûratiHi*), bio je visok šezdeset lakata...” Hadis bilježi imam Muslim, prenoseći ga od časnog Ebu Hurejre (*Şaĥîĥ Muslim*, Rijad, Dâr řayba, 2006., hadis br. 2841, str. 1303).

²⁷ V. npr.: Ibn Arabî, *Al-Futûĥât al-makkiyya*, tom II, str. 592.

²⁸ Usp.: Rešid Hafizović, *Teološki traktati I: Načela islamskog vjerovanja*, Zenica, Bemust, 1996., str. 29–30.

²⁹ O teologiji Lijepih Božijih Imena posebno vidi: Adnan Silajdzić, “Ibn ‘Arabijeva mistična teologija Božijih Imena i Atributa”, u knjizi: *Tesawwuf Islamska istika: Zbornik radova Prvog simpozija 1408/1988*, Zagreb, Zagrebačka džamija, 1989.; naročito str. 99–101.

(*âdâb*) koje proistjeću iz procesa ljudskoga kićenja odrazima djelovanja Lijepih Božijih Imena i Svojtava.³⁰ Mada se podrazumijeva, ipak ćemo naglasiti, osoba koja je stekla svoje savršenstvo (*kemâl*) nužno se, kvalitetom potpunosti vlastite duše, ponaša u skladu s ovim dimenzijama odgoja:

a) odgoj Šerijata (*edeb-i šerijat*) kojem višnji Allah putem Objave podučava Svoje poslanike i vjesnike, a oni, opet, tome podučavaju pripadnike svoje zajednice (*umma*);

b) odgoj služenja (*edeb-i hizmet*) kojim dragi Allah podučava ljude kako da Mu služe, kako da se prema Njemu odnose, a primjer toga načina zastupljenog u životu ljudi vidljiv je u specifičnosti obuke kroz koju nužno moraju proći sluge kraljeva;

c) odgoj istine (*edeb-i hakk*) najjednostavnije rečeno, radi se o odgoju snagom kojeg se uvažava istina po kojoj su sve stvari stvorene (*el-hakku el-mahlûku bih*);

d) odgoj zbilje (*edeb-i hakikat*) koji podrazumijeva čovjekovo napuštanje svake forme naučenog odgoja, nakon prolaska stepena nestajanja (*fenâ*); čovjek postupa kako postupa naprosto zato što tako treba postupiti, ne postoji rezonovanje o svrsi bilo kojeg činjenja;³¹

Ne želeći na ovome mjestu opširno teologizirati o svakoj od pobrojanih dimenzija, za nas je posebno važan aspekt odgoja istine, budući da na tome stepenu čovjek na temelju svoje spoznaje poštuje svako stvorenje naprosto jer svaka stvar ima svoju svrhovitost, u svaku egzistenciju je višnji Allah položio mudrost te, makar je i ne poznao, čovjek ju poštuje i daje joj njeno pravo. Stoga, potvrđujući rečeno u uvodu, stepen odgojenosti učitelja i učenika najjasniji su pokazatelji autentičnosti njihovog uvjerenja, samim time i stepena njihove spoznaje odnosno naravi znanja koju posjeduju, ali isto tako i snažan znak kvaliteta obrazovanja, odnosno, u određenom smislu, ukazatelj na krizu institucionalnog obrazovanja, o čemu nešto namjeravamo reći u nastavku.

³⁰ Usp. također: Denis Gril, "Adab and Revelation: One of the Foundations of the Hermeneutics of Ibn 'Arabi", u: *Muhyiddin Ibn 'Arabi – A Commemorative Volume*, ured. S. Hirstenstein i M. Tiernan, Element Books and the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society, 1993. (<http://www.ibnarabisociety.org/articles/adaband revelation.html>) stranica je bila aktivna 01. 06. 2019. god.

³¹ Usp.: Ibn 'Arabî, *Al-Futûḥât al-makiyya*, tom II, str. 281.

Praksa savremenih univerziteta

Zanemarujući važnost darovanog znanja, moderni koncept obrazovanja, naročito njegov institucionalni oblik, već na sâmom početku udaljio je učenika od Istine, ali i čovjeka od njegovog Stvoritelja. Slično tome, nemali broj muslimanskih teoloških učilišta, bilo srednjoškolskih ustanova bilo fakulteta, i kod nas i u inostranstvu, važnost fenomena darovanog znanja prilično su relativizovali te se *ilm ledunnî* uglavnom oslovljava tek sporedno, kao neka vrsta pseudo-mita. Moderno institucionalno obrazovanje, a njegov su nasljednik danas aktivni univerziteti, radije se zadržalo na kartezijanskom fundacionalizmu iscrpljujući spoznaju učenika u nužnosti dosezanja stanja uvjerenosti odnosno subjektivne istinitosti.³² Na taj način je, potvrđujući mogućnost da, logičkim slijedom, neka osoba može biti “najučenija” i sâma sebi dovoljna, praktičkom pedagoškom aspektu studija, tj. odgajanju, dato tek sekundarno, “usputno”, mjesto, da bi, u velikoj mjeri, u našem vremenu bilo skoro potpuno isključeno.³³ Ponovit ćemo, od ove prakse nisu izuzeti ni muslimanski teološki fakulteti. Štaviše, važnost ovoga pitanja skoro je u potpunosti premetnuta u dimenziju “pravila” (kodeksa), normi ponašanja, što ćemo kasnije naglasiti.

Od brojnih značajki savremenog obrazovanja, ovaj put bismo posebno naglasili tek dvije. S jedne strane, iako u zasebnim sredinama očiti pad kvaliteta obrazovanja i nedostatak interesa za smisao odgojno--obrazovnog procesa kod nastavnika može i te kako biti iritantan. Važno je istaći da se radi o opštem trendu, kao da se “novi ustroj obrazovanja” (*new educational order*) događa *negdje izvan*, a ipak ga vlade evropskih država, među kojima i Bosne i Hercegovine, snažno podržavaju, kao i brojne načine njegova realizovanja, poput ideje

³² Usp. npr.: David Bakhurst, *The Formation of the Reason*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2011., str. 150–151.

³³ U tome smislu, po našem mišljenju, treba shvatiti brojne rasprave vezane npr., za donošenje Kodeksa ponašanja i odijevanja na Univerzitetu u Sarajevu, jer, bez obzira na namjere i predlagača i kritičara, činjenica je da se prirodan i jednako vrijedan proces odgoja usljed njegova isključenja iz procesa institucionalnog stjecanja znanja, pokušava vještački nadomjestiti različitim suplementima, nekim definisanim pravilnicima skoro robotičke komunikacije između učitelja i učenika, ali i između sâmihi učitelja.

“cjeloživotnog obrazovanja” i sl.³⁴ Zbog toga se u jednom sasvim novom značenju govori o “globalnom akademskom životu” (*global academic*) koji više ne podrazumijeva povezani angažman brojnih pojedinaca već prije jedan trend globaliziranja znanja.³⁵ I s druge strane, ono što se nadaje kao logičan zaključak, s obzirom da se, izvan svake sumnje, radi o jednom kontrolisanom a ne nekom nasumičnom procesu, njegova priroda izuzetno je složena, kao što je složen i broj faktora koji na njega utječu. Drugim riječima, a na ovo se često zaboravlja³⁶, ne samo nastavnici već i univerziteti, ni javni ni privatni, nisu više *jedini* faktori obrazovnog procesa, procesa koji podrazumijeva doslovnu izloženost učenika čitavoj lavini informacija, po čemu se ovo znanje i razumijeva kao “način bîvanja” a ne institucionalni vid poduke.³⁷

Kao pokazatelj prethodno rečenog, i više je nego primjetno da se akademski život bosanskih univerziteta sve snažnije vulgarizuje, štaviše, nastavnici u najvišim zvanjima svoje sposobnosti pisanja i argumentovanja iscrpljuju u međusobnim svađama, čak i difamiranjima. Svjesni smo da su međusobni sukobi univerzitetskih nastavnika posljedica izuzetno složenih činilaca, dodatno podstaknutih brojnim ideološko-političkim, psihološkim, religijskim i drugim faktorima, te da je, posljedično, skoro nemoguće biti objektivan pri donošenju suda o nekom konkretnom slučaju. No, bez obzira na to, duboko smo uvjereni, a na osnovu ranije izloženog, da je svaki vid reforme obrazovanja koji ne podrazumijeva *prvenstveno* popravljjanje međuljudskih odnosa, i unutar kolektiva, i među nastavnicima a i između studenata, unaprijed osuđen na propast. Jednostavno rečeno, proces obrazovanja, shvatimo li ga naprosto kao proces podučavanja učenika, trebao bi biti samo jedna važna i neizbježna stepenica u uspinjanju studenta, no, ujedno i pripremanja tog studenta za daljnji samostalni hod prema vrhovima njegovog intelektualnog potencijaliteta odnosno prema punoj duhovnoj

³⁴ Zato je veoma signifikantan naslov djela Johna Fielda iz 2000. godine: *Cjeloživotno obrazovanje i novi ustroj obrazovanja (Lifelong Learning and the New Educational Order)*, u izd. Trentham Books.

³⁵ Usp.: Richard Edwards, Robin Usher, *Globalisation and pedagogy: space, place and identity*, New York, Routledge, 2008., str. 95.

³⁶ Još jednom vrijedi skrenuti pažnju na sljedeći tekst: Adnan Silajdžić, Samir Beglerović, “Osvrt na predloženu strategiju razvoja visokoškolskih i naučnih ustanova”, *Novi Muallim*, 2014., br. 59, str. 29–32.

³⁷ Richard Edwards, Robin Usher, *Globalisation and pedagogy*, str. 95.

realizovanosti. Sam zbir činjenica, makar i sređenih, nedovoljan je osigurati mu jedan takav razvoj, budući da su osnovne komponente čovjeka: tijelo, duh, duša i um, samostalne ali svojom egzistencijom međusobno neraskidivo povezane te, posljedično, nije moguće dospjeti do istinitog uvjerenja bez prethodnog adekvatnog tretiranja sve četiri komponente. Želeći ovo do krajnjih granica uprostiti, poentirali bismo: Svaki pokazatelj neuvažavanja kolega profesora ili učenika ili učenikovog poštovanja profesora, bez obzira na urođeni stepen inteligencije i, moguću, neupitnost *poznavanja* neke materije, znak su ozbiljne krize autentičnog znanja; po tome, “krnje znanje” (*ilm nâkis*) može biti formalno razvijeno do krajnjih granica, ali u njemu jednostavno nema Božijega blagoslova (*berîcet*) zbog čega fakulteti u svom suštinskom pozivu konstantno nazaduju.

Zaključak

Izuzetno je teško ponuditi odgovor na mogući izlaz iz prethodno opisanog stanja. Koliko god o tome razmišljali, izvjesnija se za sada čini mogućnost tek otvaranja toga pitanja, što bi omogućilo pokretanje rasprava u kojima bi se upravo tretirala suština problema a to je razumijevanje čovjeka i smisla njegove egzistencije. Naime, neko praktičko uputstvo, uvjereni smo, tek bi dodatno usložnilo problem i ponovno ponudilo vještačko rješenje koje bi, zapravo, bilo komplementarno trenutnom pravcu razvoja institucionalnog visokog obrazovanja. Stječe se dojam da brojne reforme i novi zakoni o visokom obrazovanju, ciljaju nastavnu populaciju, zapravo pojedine ideološke lobije, a u drugi plan potiskuju studente. Ovo je zorno u nastavnoj praksi. Nastavni angažman uslovljen je napredovanjima u zvanju, koja su, time, postavljena kao *svrha* nastavničkog angažmana, a njihovo vrednovanje utemeljeno je na pukom kvantitativnom kriteriju: hladno određen broj objavljenih radova, projekata te mentorstava. Iako smo to i ranije tretirali u pisanjima, ponovit ćemo: po važećem Zakonu o visokom obrazovanju, napredovanje nastavnika uopšte ne zavisi od njegove pedagoške kvalifikacije već samo od pobrojanih kvantitativnih faktora. Ovakvu odluku su podržali čak i teološki fakulteti! Imajući sve ovo u vidu, mada zvuči paradoksalno, nastava je za veliki broj nastavnika postala “teret”, te je nerijetko, a što iskusniji nastavnici mogu primijetiti, stavljena u potčinjen položaj u odnosu na različite kurseve, ljetne i zimske škole,

te konferencije i specijalistička usavršavanja. S druge strane, ovakvom razvoju visokog školstva odgovara prilično letargičan mentalitet studenata koji je produkt u uvodu spomenute opšte dehumanizacije društva. Nove generacije nisu osobe ograničenih intelektualnih mogućnosti niti su, kako se to nerijetko u kritikama može čuti, nezainteresovane za svijet u kojem žive. Naprotiv, prema njemu se odnose aktivno ali ga ne percipiraju na način kako su ga razumijevale ranije generacije. Naš je utisak da različiti ideološko-politički lobiji koji oblikuju aktuelnu filozofiju visokog obrazovanja, računaju na još uvijek nepremoštenoj provaliji između generacija, te nastavni proces svjesno pretvaraju u “amalgam ničega”, fenomen koji ima prilično zvučne karakteristike ali uglavnom ispražnjenu nutrinu.

Ponovno se vraćajući na uvodnu napomenu, bilo koja forma dijaloga, mada može imati određene koristi, daleko je od svoje temeljne svrhe ukoliko je čovjek “obežovječen”. Nemoguće je očekivati, po našem mišljenju, od bilo kojeg postojećeg univerziteta, uključujući i teološke fakultete, da će podučavati studente vođenju odgovornog dijaloga s drugima, ukoliko njihovi nastavnici i nastavni programi ne oslovljavaju pitanje istine izvjesnosti, te u tome vidiku ne obrazuju učenike. Još jednom naglašavajući, očigledno *teško* stanje kada su u pitanju međuljudski odnosi, čak i na teološkim i filozofskim te uopšte na fakultetima na kojima se izučavaju humanističke nauke, posljedica je izostanka izravnoga odnošenja prema konceptu istine izvjesnosti i na njoj građenog odgoja (*edeb*). Iz toga razloga, pored ostaloga, moguće je da najviša zvanja i društvena priznanja dobivaju i oni uposlenici koji dobar dio svoga radnog vijeka potroše u osporavanju moralnog integriteta svoga neistomišljenika. To se, prirodno, prenosi na studente, i tako redom. Odatle je, po našem dubokom uvjerenju, pitanje reafirmisanja visoke pozicije odgoja unutar nastavnog procesa jedno od ključnih pitanja vezanih za ono što bi se moglo nazvati “rehumanizovanje institucionalnog visokog obrazovanja”, kako u svijetu tako i kod nas u Bosni. Posljedično, ono je i uslov iskrenog dijaloga, jedina pouzdana garancija da djela vjernika i ključnih ljudi u vjerskim zajednicama i crkvama, neće biti kontradiktorna njihovim riječima.

Education and learning: Can modern universities lead to true certainty

Summary

One of the greatest challenges of contemporary institutional education, public and private, is certainly an understanding of the philosophy of the educational process, or, more specifically, the realization of the purpose of scientific work. Reflecting this problem, it is necessary to establish a mutual relationship: science (*ilm*), education (*edeb*) and the concept of true certainty (*hakkul jekin*). In a sense, the quality of the teaching and scientific process can be assessed precisely on the basis of insight: in the objective state of the development of science, the degree of education of teachers and students (which, in the most basic sense, implies mutual human relations), and attitudes towards the reality of true certainty. In this way, it is possible to speak about the authentic reform of education, and it is precisely through interlinked but also necessarily comparative work on improving both the quality of scientific research, and the education of the individual, and the improvement of the relationship between teachers, and between teachers and students.

Keywords: education process crisis, education reform, cognition, knowledge, education, true certainty